

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА НИЖЧИХ ЧИНІВ ПОЛІЦІЇ ТА ЖАНДАРМЕРІЇ В
РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Зміни, що відбувалися у всіх сферах суспільного життя Російської імперії внаслідок здійснення буржуазних реформ 60 – 70-х рр. ХІХ ст., обумовили висунення нових вимог до кваліфікації поліцейських. У зв'язку з цим урядом приділялася певна увага професійній підготовці та підвищенню рівня освіти нижчих чинів поліції та жандармерії. Так, шеф жандармів П.А. Шувалов у 1867 р. у доповіді царю підкреслював, що у зв'язку з появою в Росії «нових умствований и поветрий», і «особливо з огляду на події останніх років на окраїнах держави (мова йде про повстання у Польщі 1863 р. – М.Л.) і деякі небезпечні прояви всередині імперії», жандармська діяльність повинна бути поставлена «на рівень з потребами часу». При цьому Шувалов звертав особливу увагу на «розумовий розвиток жандармських нижчих чинів, котрі зараз нічим не кращі простого кавалерійського солдата і зовсім не здатні до поліцейсько-спостережної служби» [1, с.153–154]. У «Букварі сучасного городского», що розповсюджувався серед нижчих чинів міської поліції, вказувалося, що «обов'язком кожного поліцейського є придбання знань, завдяки яким він тільки й може принести користь та просунутися вперед по службі» [2, с.11].

Вимоги до професійної підготовки жандарма та поліцейського різнилися. При вирішенні питання про прийняття до Корпусу жандармів (у 1874 р. перейменованій у Окремий корпус жандармів) враховувалися наступні відомості, отримані від командира полку (на військослужбовців) або від волосного старшини (на звільнених у запас або відставку), а також від губерньського жандармського управління: про політичну благонадійність; чи скоював непорядні поступки; чи відповідає за своїм розумовим розвитком та своїми моральними якостями жандармській службі; холостий чи жонатий та, в останньому випадку, якого віросповідання його дружина; чи є у нього діти та скільки їх; майнове становище його та дружини; наскільки розвинутий та грамотний; наскільки показний; зріст; чи знає іноземні або місцеві мови [3, арк. 47]. Згідно з «Положенням про корпус жандармів» 1867 р. унтер-офіцери «повинні бути у всіх відношеннях благонадійні, не були у штрафах, не польського походження або католицького віросповідання, не жонаті на католичках, не євреї або перехрещені, цілком здорові, зростом не нижче 2 аршинів 4 вершків і неодмінно настільки грамотні, щоб могли вільно написати коротке донесення про пригоду і взагалі про все, ними помічене» [1, с.155; 4].

Підготовка унтер-офіцерів жандармерії здійснювалася їх найближчими начальниками у складі невеликих груп або індивідуально. У цьому відношенні показовий наказ начальника штабу Окремого корпусу жандармів від 10 січня 1886 р., у котрому, зокрема, йшлося: «Начальник відділення жан-

дармсько – поліцейського управління залізниць завідує справою навчання унтер-офіцерів, що поступили на службу, доручаючи попередню підготовку їх вахмістру або випробуванам у службових знаннях. Він зобов'язаний неухильно наглядати за тим, щоб унтер-офіцери не забули тих військових знань, які необхідні не тільки для заслужених нижчих чинів, але й для усілякого рядового, а також суворо дотримувалися загального порядку військової служби та військової дисципліни. Разом з тим начальник відділення зобов'язується кілька разів на рік перевіряти військову освіту підлеглих йому унтер-офіцерів, вимагаючи чіткого виконання статутних правил; заняття зі стрільби проводити згідно з настановами, щорічно проходячи весь практичний курс стрільби.

Начальник відділення повинен поставити справу поліцейської служби, по можливості, таким чином, щоб підвідомчі йому унтер-офіцери несли щоденну службу у своїх районах безпомилково та самостійно, не звертаючись постійно за довідками у справі до начальника відділення. У зв'язку з цим унтер-офіцери повинні бути під керівництвом вахмістра та більш досвідчених своїх товаришів ознайомлені, під особистим наглядом начальника відділення, перш за все з духом та практикою поліцейської служби насправді та на щоденних прикладах, а вже потім з теорією залізничної поліцейської справи... Поодинокі навчання жандармського унтер-офіцера – фундамент всієї нашої справи по охороні порядку на залізниці. Тому займатися начальнику відділення навіть доцільніше ... збираючи їх у меншому числі» [5, с.196].

З метою підготовки жандармських нижчих чинів до виконання обов'язків відповідно до закону «Про правила та порядок дій чинів корпусу жандармів по розслідуванню злочинів» від 19 травня 1871 р., було розроблено спеціальне роз'яснення. У ньому було записано: «Через те, що жандармським унтер-офіцерам доводиться іноді діяти самостійно, без керівництва офіцерів або прокурорів та судових слідчих, то їм необхідно попередньо підготуватися до прийомів по розслідуванню злочинів та проступків. Досягнути цього тільки вивченням викладених тут роз'яснень закону 19 травня важко, для цього необхідно вправлятися у складанні різних паперів, донесень та повідомлень про злочини, постанов та протоколів про слідчі дії на задані приклади та знайомитися з взірцями провадження дізнань та слідчих дій, що вже були. Тому зараховані на службу у жандармські частини унтер-офіцери, перед тим, як відправитися на дільниці, вивчають свої обов'язки під керівництвом начальників» [6, с.73].

У жандармських округах, зокрема у Варшавському, для навчання грамоті нижніх чинів існували окружні жандармські школи при жандармських дивізіонах. Унтер-офіцери жандармських дивізіонів могли вступати до Кавалерійського юнкерського училища, але за рік до цього вони переводилися до польових кавалерійських частин [7, с.33].

На подібних засадах здійснювалася підготовка нижчих чинів міської поліції. У багатьох містах Російської імперії при поліцейських управліннях проводилися заняття з околочними наглядачами, з городовими та поліцейськими служителями. Заняття проводилися 2 рази на тиждень, при чо-

му з наглядачами займалися пристави, а з городовими та рядовими поліцейськими служителями – їх заступники.

Під час занять городовим та служителям на прикладах практичної діяльності роз'яснювалися відповідні параграфи інструкцій, пояснювалися розпорядження та обов'язкові постанови, що видавалися. На заняттях з околочними наглядачами, крім роз'яснень поточних розпоряджень та випадків з практичної діяльності, особлива увага приділялася тлумаченню статей Статуту кримінального судочинства, порядку провадження дізнань та складання протоколів з різного роду порушень, інструкціям прокурора судової палати чинам поліції, Статуту про попередження та припинення злочинів, Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями. Через те, що з часом з городових нерідко виходили добрі околочні наглядачі, а з околочних наглядачів – непогані помічники приставів, з метою підтримання у них службової ретельності було дозволено зараховувати їх спочатку кандидатами, а потім, при умові успішного складання іспиту у резерві, на вакантні посади околочних наглядачів та помічників приставів [8, с.159].

Свої особливості були у підготовці нижчих чинів повітової поліцейської варти. При вступі на службу вони повинні були витримати випробування, у ході якого визначалося:

- для урядників – вміння складати протоколи, загальне знайомство з поліцейською службою та з обов'язками щодо розслідування злочинів;
- для вартових – вміння читати та писати та «загальний достатній» розвиток.

Завідування в губернії стройовою підготовкою особового складу повітової поліцейської варти, а також навчанням кінних чинів верховій їзді покладалося на начальника губернського жандармського управління, якому присвоювалося звання губернського інспектора поліцейської варти. Унтер-офіцери Корпусу жандармів по нагляду за навчанням діяли за вказівкою інспектора та його помічників. В окремих випадках замість унтер-офіцера з тією ж метою призначався старший вартовий [9, с.7, 19].

Підготовка урядників повітової поліцейської варти здійснювалася кількома способами. У першому випадку, з числа бажаючих по закінченню 10–15-річної понадстрокової служби штаби військових округів відкомандировували на термін до 6 місяців для підготовки та випробування у знанні обов'язків повітової поліцейської варти. Потім складався кандидатський список осіб, які мали право на отримання місць урядників варти. При відкритті вакансій кандидат командировався до місця його нової служби зі звільненням у запас або відставку (в залежності від віку). У другому випадку, коли не було кандидатів, вакансія заміщувалася з вартових за власним розсудом губернатора. Тому, з метою ознайомлення вартових з діючими законодавчими актами, порядком ведення діловодства, взаємних відносин різних установ та посадових осіб, до кожного повітового поліцейського управління прикомандировувалося по одному вартовому на період, достатній для досягнення кінцевої мети [10, с. 65, 93].

Організаційні форми професійної підготовки поліцейських та службовців не були уніфіковані. Це дозволяло при її проведенні максимально враховувати як місцеві особливості, так і контингент тих, хто навчався.

На початку 1909 р. була відкрита школа поліцейських урядників на 15 осіб у м. Ревелі. Кандидатами у школу були не тільки достатньо розвинуті та позитивно атестовані начальством вартові, але й приватні особи, що отримали освіту не нижче повітового училища. Термін навчання у школі був визначений у 2 місяці. До програми підготовки входили: «законознавство, розшукова частина, поліція безпеки, відомості по акцизному статуту, по селянських справах, по загальній поліції, по медицині, по географії та історії, по фабричних справах, ветеринарній частині, тюремній частині». Після складання іспиту вартові відкомандировувалися на місяць тих урядників, яких планувалися відправити до школи. Таким чином, намічалось «пропустити» через школу весь наявний склад урядників губернії [11].

У Привісленському краї існували школи земських вартових. Термін навчання у них складав 3 місяці, впродовж яких вивчалися наступні навчальні дисципліни: читання, письмо та арифметика, Закон Божий, обов'язки з прокурорського нагляду, медико-поліцейські заходи, ознайомлення з адміністративними інструкціями, заходи з ветеринарної частини, нагляд за фабриками та заводами, страхова справа, акцизний нагляд [12].

При заміщенні посад урядників повітової поліції міністр внутрішніх справ рекомендував губернаторам віддавати перевагу «достатньо грамотним та розвинутим нижчим чинам армії, які мали при звільненні у запас або відставку рекомендації від начальників частин, де вони служили» [13, арк. 77].

Намічені таким чином військовим начальством кандидати на посади урядників збиралися у губернському місті, де під керівництвом досвідчених поліцейських чиновників з особливих доручень при губернаторі готувалися до поліцейської діяльності. У школах для урядників кандидатам роз'яснювався зміст та межі їх прав та обов'язків, прийоми та умови діяльності, відповідальність за порушення законів, ознаки злочинів. Перша така школа була заснована ковенським губернатором Цеймерном у 1887 р. [13, арк.79]. Подальша підготовка урядників покладалася на повітових справників.

На 1910 р. школи урядників функціонували у 14 губерніях Російської імперії та проходили становлення у Волинській, Київській та Подільській губерніях.

За програмою, розробленою МВС, у спеціальних поліцейських школах викладалися як загальноосвітні, так й спеціальні предмети, до яких належали: 1) поліцейський статут; 2) законознавство; 3) основи розшукової діяльності; 4) дресирування та використання собак; 5) способи самозахисту та обеззброєння злочинців; 6) фотографія, антропометрія та дактилоскопія; 7) основи ветеринарії, санітарії та медицини; 8) стрільба; 9) стройова підготовка.

Розвиток шкіл гальмувався відсутністю кредитів на їх існування. У більшості випадків використовувалася безоплатна праця викладачів. Школи не мали коштів на наймання приміщень, придбання навчальних посібників

тощо. Між цим, існувала величезна потреба у підготовчих курсах та школах не тільки для нижчих чинів поліцейської варти, але й для класних чинів загальної поліції та жандармерії.

Комісія з перетворення поліції в імперії у листопаді 1910 р. одночасно з встановленням освітнього цензу для тих, хто вступає на поліцейську службу, пропонувала організувати поліцейські школи та курси в 50 губерніях та відкрити на їх утримання щорічний кредит у розмірі 5000 крб. [14, С. 67-74]. Однак ці пропозиції не були прийняті. Відомий лише один випадок виділення достатніх коштів на вказані цілі. На устрій та утримання підготовчих курсів та шкіл, а також на видачу грошового утримання тим, хто готується до служби у поліції, у 1913 р. було виділено 250 тис. крб. [15].

Незважаючи на деякі заходи, що вживав уряд по покращенню якісного складу нижчих чинів поліції, рівень їх грамотності та професійної підготовки залишався недостатнім та не відповідав вимогам часу. Школи та курси, що створювалися у різний час у різних місцевостях імперії, не змогли задовольнити потребу у професійних поліцейських кадрах. Невелике грошове утримання нижчих чинів поліції, негативне ставлення до поліції у суспільстві не дозволяли відбирати для служби у поліції грамотних та порядних людей. Крім того, відсутність централізованого керівництва підготовкою та навчанням кадрів зводила нанівець той позитивний досвід, що накопичувався на місцях.

Список літератури: 1. Оржеховский И.В. Самодержавие против революционной России (1826 – 1880 гг.). М., 1982. 2. Букварь современного городского. СПб., 1893. 3. Державний архів Російської Федерації. Ф.218. Оп.1. Спр. 97. 4. Повне зібрання законів Російської імперії. II собр. Т.XLII. №44956. 5. Тимофеев Л. Общие обязанности жандармской железнодорожной полиции. СПб., 1908. 6. Памятная книжка для нижних чинов Варшавского жандармского округа. Варшава, 1885. 7. Добряков. Систематический свод действующих законоположений и циркулярных распоряжений, относящихся до служебной деятельности чинов ОКЖ, по строевой, инспекторской, хозяйственной и военно-судной частям. СПб, 1895. 8. Волков Н.Т. Подробные правила поступления (лиц всех сословий), программы испытаний, инструкции и другие сведения для самоподготовки на все городские и уездные должности. СПб., 1912. 9. Узаконения и распоряжения, касающиеся организации уездной полицейской стражи СПб., 1906. 10. Букуновский А.Н. Сборник новых законов и циркуляров. Справочная книга для чинов полиции и полицейских управлений. X., 1912. 11. Вестник полиции. 1910. 8 января. №1. 12. Вестник полиции. 1909. 14 июля. №28. 13. Державний архів Російської Федерації. Ф.102. Оп.2. Спр. 392. 14. Труды комиссии по преобразованию полиции. СПб., 1911. Т.IV. 15. Справка по вопросам финансового характера. СПб., 1913.

Надійшла до редколегії 27.04.04

В.М. Юрченко

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ
УТВОРЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
1917-1921 РР.**